

Засади розвитку соціального підприємництва на тлі переходу до економіки спільної участі

Перезовова Ірина Володимирівна¹, Обельницька Христина Володимирівна²,
Шепель Тетяна Володимирівна³, Неміш Юлія Василівна⁴

Опубліковано	Секція	УДК
01.03.2024	Економіка	332.13:334

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10775686>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Сучасне суспільство стикається з різноманітними соціальними викликами, вирішення яких потребує нових підходів та інструментів. Один з таких інструментів – соціальне підприємництво, яке поєднує в собі підприємницьку діяльність з соціальною місією. У контексті переходу до економіки спільної участі, де акцент зміщується з централізованого управління на участь громади у прийнятті рішень, соціальне підприємництво набуває особливого значення.

Ця стаття присвячена аналізу засад розвитку соціального підприємництва у контексті переходу до економіки спільної участі. Вона висвітлює основні принципи та моделі соціального підприємництва, а також роль цього явища у формуванні нової економічної парадигми. Дослідження робить акцент на потенціалі соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку та соціальної стабільності.

Автори аналізують взаємозв'язок між соціальним підприємництвом та економікою спільної участі, а також розглядають стратегії його розвитку в умовах переходу до нової економічної моделі. В статті проводиться огляд успішних кейсів.

У підсумку, стаття вказує на важливість соціального підприємництва як інструменту розвитку суспільства в умовах переходу до економіки спільної участі. Вона підкреслює необхідність підтримки та стимулювання цього сектору, оскільки він є важливим чинником у забезпеченні сталого розвитку та соціальної справедливості.

Ключові слова: економіка спільної участі, потенціал, соціальне підприємництво, спільне споживання, сталий розвиток, тенденції бізнесу, шерингова економіка.

The principles of social entrepreneurship development against the background of the transition to the economy of joint participation

Abstract. Contemporary society faces various social challenges that require new approaches and tools for resolution. One such tool is social entrepreneurship, which combines

¹ доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти та газу, <https://orcid.org/0000-0002-3878-802X>

² кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти та газу, <https://orcid.org/0000-0001-6381-5301>

³ кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти та газу, <https://orcid.org/0000-0001-5286-3754>

⁴ кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, <https://orcid.org/0000-0002-4676-1177>

entrepreneurial activities with a social mission. In the context of transitioning to a participatory economy, where the focus shifts from centralized management to community involvement in decision-making, social entrepreneurship takes on special significance.

This article is dedicated to analysing the principles of social entrepreneurship development in the context of transitioning to a participatory economy. It highlights the main principles and models of social entrepreneurship, as well as the role of this phenomenon in shaping a new economic paradigm. The research emphasizes the potential of social entrepreneurship in ensuring sustainable development and social stability.

The authors examine the relationship between social entrepreneurship and the participatory economy, as well as discuss strategies for its development in the transition to a new economic model. The article discusses successful cases.

In conclusion, the article underscores the importance of social entrepreneurship as a tool for societal development in the transition to a participatory economy. It emphasizes the need for support and stimulation of this sector, as it is a crucial factor in ensuring sustainable development and social justice.

Keywords: participatory economy, potential, social entrepreneurship, sharing economy, sustainability, business trends, collaborative consumption.

Вступ

У сучасному світі все більше підприємств спрямовують свою увагу на соціальну відповідальність, створюючи ініціативи та проекти, спрямовані на розвиток соціальних аспектів, таких як екологія, освіта, та здоров'я. Поняття «економіка спільної участі» стає все більш актуальним у контексті розвитку суспільства, що відображає зміну економічних парадигм та підходів до управління економікою, де акцент зміщується від централізованої до більш децентралізованої моделі управління. Сучасна економіка вимагає нових підходів до бізнесу, які б ураховували соціальні, екологічні та етичні аспекти. Розвиток соціального підприємництва є важливим кроком у цьому напрямку. Розвиток соціального підприємництва сприяє зміцненню соціальної стабільності та забезпеченню рівних можливостей для всіх членів суспільства. Таким чином, дане дослідження є важливим для розуміння та прогнозування тенденцій розвитку сучасного бізнесу та суспільства в цілому.

Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі принципів, моделей та інструментів розвитку соціального підприємництва в контексті перехідного періоду до економіки спільної участі. Основними завданнями дослідження є:

- дослідження стану соціального підприємництва на сучасному етапі;
- аналіз та систематизація основних принципів, які лежать в основі соціального підприємництва, таких як соціальна відповідальність, інноваційність, сталість та інші;
- вивчення та аналіз особливостей економіки спільної участі як нової моделі економічного розвитку та визначення її можливого впливу на соціальне підприємництво;
- розробка рекомендацій щодо вдосконалення стратегій розвитку соціального підприємництва з урахуванням перехідного періоду до економіки спільної участі

Результати

Термін «соціальне підприємництво» вперше з'явився у Сполучених Штатах Америки у 1970-х роках, коли неприбуткові організації розпочали використовувати його. Деякі з цих організацій почали свій бізнес з метою створення робочих місць для соціально незахищених груп населення. Головна ідея полягає в тому, що соціальне підприємництво виконує дві функції: мати позитивний соціальний вплив і бути фінансово незалежним та прибутковим. Мохаммад Юнус, нобелівський лауреат, вжив

термін «соціальний бізнес» вперше. Серед семи принципів соціального бізнесу, які він описав, можна виділити боротьбу з бідністю, повернення інвестицій без виплати дивідендів, екологічну свідомість та покращення робочих умов. За Юнусом, соціальний бізнес мав би стати провідною моделлю капіталізму майбутнього з людським обличчям [1, с. 2015].

Думки щодо соціального підприємництва розділяються. Незважаючи на те, що останнім часом було опубліковано багато наукових, науково-практичних і популярних робіт на цю тему, однозначного загальноновизнаного визначення не існує. Зазвичай автори приводять різноманітні формулювання, які вони вважають найбільш вдалим, або ж обмежуються коротким описом, надаючи основну увагу конкретному досвіду. За В. Смалем та В. Кокотем [2, с. 4] соціальне підприємництво означає застосування передових практик традиційного підприємництва для вирішення соціальних проблем та досягнення сталих соціальних змін. Пояснити таку складну сферу, як соціальне підприємництво та всі його аспекти, досить важко. Саме тому одне з найбільш відомих визначень соціального підприємництва, яке належить Грегорі Дізу, що вважається «батьком» цієї науки, є одним з найбільш розлогих. Діз виділив п'ять ключових характеристик соціального підприємництва [2, с. 4]:

- відданість місії створення та підтримки соціальної цінності;
- постійний пошук та використання нових можливостей для виконання місії;
- участь у процесі інновацій, адаптації та навчання;
- рішучість, яка не обмежується наявними ресурсами;
- висока відповідальність перед клієнтами та суспільством за результати своєї діяльності.

Основним результатом роботи соціального підприємства повинна бути створена соціальна цінність. На відміну від звичайного бізнесу, де основним результатом є отримання прибутку, соціальна цінність є складним поняттям, що охоплює як фінансові, так і не фінансові аспекти. У контексті соціального підприємництва соціальна цінність означає конкретну користь для суспільства, що виникає через підприємницьку діяльність. Це повинно бути головною метою функціонування соціального підприємства, а продукт або послуга часто виступають інструментом для її створення [3, с. 79].

Соціальні підприємства у розвинених країнах переважно є частиною сектору малого та середнього бізнесу, який відіграє важливу роль у створенні робочих місць та економічному зростанні. Європейська комісія виділяє чотири основних напрями, в яких діють соціальні підприємства [3, с. 79]:

- робоча інтеграція: навчання та включення людей з обмеженими можливостями та безробітних на ринок праці;
- надання особистих соціальних послуг: включає здоров'я, добробут та медичну допомогу, професійне навчання, освіту, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку та допомогу малозабезпеченим людям;
- місцевий розвиток територій у неблагополучних районах: розвиток соціальних підприємств у віддалених сільських районах, схеми розвитку/реабілітації мікрорайонів у міських районах, допомогу у розвитку та співпрацю з третіми країнами.
- інші напрями, включаючи переробку сільськогосподарської продукції, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту.

Основним критерієм для визначення діяльності як бізнесу є його рентабельність. Цей критерій пояснює сутність слова «підприємництво» і є ключовим у розумінні бізнесу як явища. Критерії ж визначення соціального підприємництва продемонстровано на рис.1.

Рис.1. Критерії визначення соціального підприємництва

Удосконалено авторами за [4, с. 226]

Таким чином, соціальне підприємництво, хоч і базується на принципах бізнесу, включаючи прагнення до рентабельності, розглядає прибуток як засіб досягнення соціальних цілей, а не як самоціль. Наведені критерії відображають специфіку соціального підприємництва як соціально-економічного феномену, зміщуючи акцент з чистої рентабельності на створення соціальної вартості.

У випадку соціального підприємництва, соціальний ефект виступає як прямий результат діяльності, протилежно до побічного продукту, що виникає в інших формах підприємницької діяльності. Таким чином, соціальні цілі підприємства мають бути чітко визначені в установчих документах і є обов'язковими для виконання [4, с. 226].

Соціальне підприємництво є важливим фактором у сучасній економіці, оскільки воно поєднує в собі елементи бізнесу та соціальної відповідальності. Роль соціального підприємництва полягає у вирішенні соціальних проблем та підтримці соціально

вразливих груп населення, одночасно забезпечуючи стабільність та прибутковість. Ця форма підприємництва сприяє розвитку інноваційних підходів та технологій, що сприяють покращенню якості життя суспільства. Крім того, соціальні підприємства стимулюють конкуренцію на ринку, що сприяє підвищенню ефективності та якості надання продуктів та послуг. Вони також впливають на формування нових моделей співпраці між бізнесом, державою та громадськістю, сприяючи побудові стійкого та відкритого суспільства.

Ключовим завданням соціальних підприємств є вирішення соціальних проблем. Вони фокусуються на вирішенні нагальних проблем суспільства, таких як бідність, безробіття, екологічні проблеми, нерівність та доступність освіти. Їх діяльність спрямована на допомогу соціально вразливим верствам населення, таким як люди з інвалідністю, молодь з неблагополучних сімей, люди похилого віку. Завдяки інноваційним підходам та ефективному управлінню, соціальні підприємства роблять значний внесок у покращення життя людей та загальний розвиток суспільства.

Важливим є те, що соціальні підприємства створюють нові робочі місця, як для людей з традиційним досвідом роботи, так і для тих, хто має труднощі з працевлаштуванням, що сприяє зменшенню безробіття, стимулює економіку та дає людям можливість отримати гідну роботу та покращити своє життя. Часто вони є рушіями інновацій, пропонуючи нові та ефективні способи вирішення соціальних проблем. Завдяки своїй діяльності, соціальні підприємства стимулюють розвиток більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Соціальні підприємства переважно функціонують на місцевому рівні, роблячи значний внесок у розвиток місцевих громад. Вони співпрацюють з місцевими жителями, владою та іншими організаціями для вирішення актуальних проблем та покращення життя людей. Таким чином, їх діяльність сприяє створенню більш справедливого та інклюзивного суспільства, де кожен має можливість отримати гідну роботу та покращити своє життя.

Соціальні підприємства мають різні форми організації та правового статусу, включаючи чисто некомерційні, чисто комерційні та різноманітні гібридні структури. Велика Британія, США, Італія, Словенія, країни Скандинавії, Республіка Корея, Малайзія, Індія, Бангладеш та деякі країни Африки вважаються лідерами у розвитку соціального підприємництва. Правовий статус соціальних підприємств у різних країнах значно відрізняється, від повної відсутності визнання до створення унікальних корпоративних форм, що часто розробляються спеціально для соціальних підприємств та закріплені у законодавстві [6].

Розглядаючи теоретичні аспекти соціального підприємництва, неможливо оминати тему економіки спільної участі. Ці два поняття тісно пов'язані між собою, адже спільна участь є одним із ключових принципів функціонування багатьох соціальних підприємств.

Термін «спільне споживання» було введено у 1978 році Маркусом Фельсоном та Джо Л. Спітом у їхній роботі «Структура громади та споживче споживання: рутинний підхід до діяльності», що була опублікована у виданні «American Behavioral Scientist, 21 (березень-квітень)». У 2011 році «спільне споживання» було визнано однією з 10 ідей журналу ТІМЕ, які можуть змінити світ [7].

Шерингова економіка, також відома як економіка спільної участі, є системою, що ґрунтується на спільному використанні людських та матеріальних ресурсів. Цей підхід часто асоціюється з мережевою економікою та спільним споживанням. Відзначається він як модель обміну, що поєднує в собі елементи ринкового та безкоштовного обміну. Оскільки більшість таких трансакцій здійснюється через онлайн платформи, цей підхід

сприяє формуванню спільнот і сприяє взаємодії між їх учасниками [8, с. 19]. Роль економіки спільної участі полягає в наступному:

- ефективне використання ресурсів, дозволяє використовувати існуючі ресурси більш ефективно, зменшуючи кількість викидів та мінімізуючи втрати;
- стимулювання економічного зростання, створення нових можливостей для підприємництва та співпраці між людьми, що сприяє економічному зростанню;
- користувачі можуть економити гроші, використовуючи спільні послуги та ресурси замість купівлі нових товарів;
- збільшення доступності ресурсів для широкого кола людей, забезпечуючи доступ до різноманітних послуг та товарів;
- сприяння виникненню нових інновацій та технологій, покращують якість життя та сприяти сталому розвитку;
- забезпечення доступу до різноманітних послуг та ресурсів, що сприяє покращенню якості життя та забезпечує більше можливостей для самореалізації.

Економіка спільної участі зростає в Європі та охоплює різноманітні сектори. У Європейському Союзі все більше людей користуються або знають про послуги цієї економіки, які варіюються від обміну житлом і автомобільними поїздками до побутових та професійних послуг. До переваг економіки спільної участі відносяться [7]:

- економія коштів та часу: модель передбачає, що обмін товарів, послуг та навичок є ефективнішим, що знижує витрати на доступні товари та послуги, а також економить час;
- фінансова вигода: додатковий дохід для постачальників;
- розширення ринку збуту, легкість та глобалізація через використання ІТ рішень;
- нові та кращі можливості та раціональне споживання;
- зміцнення спільнот: багато платформ спільного доступу мають вбудовані рейтинги та огляди, які допомагають постачальникам та споживачам бути чесними.

Найбільші сектори цієї економіки включають житло, транспорт, побутові послуги, а також професійні та технічні послуги та фінанси. Ідеї економіки спільної участі лежать в основі нової соціально-економічної системи, що передбачає значні зміни у способах споживання [9, с. 86]. Нині шерингова економіка виходить за рамки лише послуг таксі, оренди квартир або каучсерфінгу. Цей концепт поширюється на різні сфери, включаючи корпоративні структури, що стало можливим завдяки кільком факторам [8, с. 20]:

- інформаційні технології та соціальні медіа сприяють прямій комунікації між користувачами, що стосується як окремих осіб, так і організацій. Багато особистих даних користувачів сьогодні доступні вільно, а мобільні технології стали доступнішими;
- популяція землі постійно зростає, і до 2050 року вона очікується близько 9,3 мільярдів людей, що призведе до ще більшої урбанізації, де 64,1% населення буде проживати у містах, в той час як у розвинених країнах цей показник сягне 85,9%. Це підсилює потребу у спільному використанні ресурсів і послуг;
- зростання нерівності у доходах стає все більш помітним. Розрив між багатими і бідними стає однією з ключових причин соціальних та економічних труднощів, особливо у розвинених країнах;
- людство стикається зі значними фінансовими, екологічними та соціальними викликами, що вимагають ретельного контролю над витратами;
- збільшується кількість стихійних лих, таких як землетруси, цунамі, урагани та посухи, які змушують людей шукати альтернативні джерела енергії та ресурсів;
- суспільство стає більш схильним до соціальних змін та економічних криз.

Соціальне підприємництво та економіка спільної участі мають тісний зв'язок, адже обидва підходи фокусуються на спільній вигоді та колективному вирішенні проблем. Їх головною метою є створення позитивного впливу на суспільство. Обидва підходи

прагнуть до ефективного використання ресурсів та довгострокової стійкості. Соціальне підприємництво та економіка спільної участі ставлять на перше місце рівність та доступність для всіх.

Обидва підходи заохочують співпрацю між різними зацікавленими сторонами, включаючи громадян, бізнес та уряд. Соціальні підприємства та платформи спільної участі часто використовують інноваційні бізнес-моделі для вирішення соціальних проблем. Вони активно використовують технології для підвищення ефективності та розширення доступу до своїх послуг. Ці два підходи активно взаємодоповнюють один одного. Спільними зусиллями вони мають можливість сприяти вирішенню багатьох актуальних проблем, таких як бідність, нерівність та зміна клімату.

Існує велика кількість прикладів успішних практик соціального підприємництва в економіці спільної участі. Одним з таких прикладів є українська платформа соціальних інновацій «Велика Ідея» [10]. Соціальне підприємство використовує платформу спільного краудфандингу для збору коштів на реалізацію проектів, спрямованих на вирішення соціальних проблем. Завдяки платформі «Велика ідея» було реалізовано понад 1000 проектів, які допомогли понад 10 000 людей.

Ще одним успішним прикладом є платформа для замовлення онлайн-таксі «Uklon» [11]. Вона співпрацює з соціальними підприємствами, що надають транспортні послуги для людей з обмеженими можливостями. Співпраця з «Uklon» дозволила соціальним підприємствам створити понад 100 робочих місць для людей з обмеженими можливостями.

Мережа магазинів електроніки «Stylus» [12] використовує модель «відновлення та перепродаж» для того, щоб дати друге життя старим гаджетам. «Stylus» допомагає зменшити кількість електронних відходів та дає доступ до гаджетів за доступними цінами. Всі ці приклади свідчать про те, що соціальне підприємництво є успішним в економіці спільної участі. Завдяки співпраці з платформами спільної участі соціальні підприємства збільшують свою видимість, залучають нових клієнтів, створюють нові робочі місця тощо.

Постійне бомбардування та цілеспрямоване знищення цивільного населення змушують багато українських сімей, особливо в областях Київській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській та Миколаївській, залишити свої домівки. На 21 березня 2022 року країну залишили майже 3,5 млн. людей, які шукають безпеки, захисту та допомоги (ООН, 2022). Частина цих людей отримала статус внутрішньо переміщених осіб і зараз знаходиться на територіях Західної, Центральної та Південної України [13, с. 89]. Для таких осіб розроблено багато платформ, які допоможуть адаптуватися на новому місці проживання, зокрема:

– «єДопомога» [14] – це соціальна платформа, на якій українці, які постраждали від війни, можуть отримати допомогу;

– «Прихисток» [15] – сервіс для пошуку безкоштовного житла для українських біженців і вимушено переміщених осіб в Україні та за кордоном;

– @EducationUaBot [16] – онлайн чат-бот, який допомагає знайти необхідну інформацію щоб повернутися до навчання в Україні чи за кордоном.

Перспективи розвитку соціального підприємництва в контексті економіки спільної участі є значущими та обіцяючими. З одного боку, соціальне підприємництво спрямоване на розв'язання соціальних проблем та задоволення потреб суспільства, що відповідає ідеям економіки спільної участі, спрямованої на спільне використання та розподіл ресурсів. З іншого боку, економіка спільної участі надає платформу для розвитку соціального підприємництва через сприяння співпраці та обміну ресурсами між різними учасниками.

Однією з перспектив є збільшення участі соціальних підприємств у глобальному економічному просторі через розвиток інноваційних підходів та технологій. Зокрема, використання цифрових технологій та платформ для спільного використання ресурсів може значно полегшити доступ до соціальних послуг та підвищити їх ефективність. Також можливим є зростання впливу соціальних підприємств на формування соціальних політик та стратегій уряду через співпрацю та партнерство з державними та громадськими організаціями.

Крім того, розвиток соціального підприємництва в контексті економіки спільної участі може призвести до покращання якості життя та зниження рівня бідності через створення нових можливостей зайнятості та підтримку уразливих груп населення. Такий підхід сприяє збалансованому та сталому розвитку суспільства, сприяючи вирішенню актуальних соціальних проблем.

Висновки

За результатами проведено дослідження доведено, що основною метою соціального підприємництва є досягнення позитивного соціального впливу при збереженні фінансової незалежності та прибутковості бізнесу. Підкреслено, що соціальні підприємства функціонують здебільшого у сегменті малого та середнього бізнесу і на локальному рівні сприяють створенню робочих місць та економічному зростанню, зокрема через інтеграцію на ринок праці осіб з обмеженими можливостями, надання соціальних послуг, участь у місцевому розвитку та екологічних ініціативах.

Встановлено, що, хоча рентабельність є основним критерієм для визначення успішності бізнесу, у контексті соціального підприємництва прибуток є засобом для досягнення соціальних цілей, а не кінцевою метою. Відтак, наголошено, що соціальне підприємництво відрізняється від традиційного бізнесу своєю орієнтацією на створення соціальної вартості та прямий соціальний ефект діяльності. Підкреслено важливість соціального підприємництва у сучасній економіці як засобу вирішення соціальних проблем, підтримки вразливих груп населення та сприяння інноваціям. Зазначено, що соціальні підприємства стимулюють конкуренцію, підвищують ефективність надання послуг, формують нові моделі співпраці та сприяють створенню стійкого суспільства. Доведено, що соціальне підприємництво ефективно реалізується в рамках економіки спільної участі, що підтверджується низкою успішних кейсів, реалізованих в Україні. Наявні ініціативи сприяли вирішенню соціальних проблем через краудфандинг, підтримку людей з обмеженими можливостями та екологічно відповідальне споживання. Також зазначено, що в умовах гуманітарної кризи, спричиненої війною, соціальні підприємства активно долучаються до допомоги внутрішньо переміщеним особам через розробку спеціалізованих платформ та сервісів, які допомагають адаптуватися на новому місці та отримати доступ до освіти та житла.

З урахуванням одержаних результатів, горизонт подальших досліджень включає оцінку впливу цифрових технологій на ефективність соціальних підприємств, аналіз моделей взаємодії між соціальними підприємствами та урядовими організаціями для розробки та впровадження ефективних соціальних політик, розробки методик оцінки соціального впливу діяльності соціальних підприємств, включаючи оцінку внеску у сталий розвиток, зниження рівня бідності і покращення доступності соціальних благ і послуг в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Добрава Н. В. Соціальне підприємництво // Економічні інновації. 2015. № 59. С. 112-117. URL: <http://dSPACE.nbuV.gov.ua/handle/123456789/81835>.

2. Смаль В. , Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво: посібник. Київ: Проект ПРОМІС, 2017. 54 с. URL: <http://pleddg.org.ua/ua/2017/shho-slid-znati-pro-socialne-pidpriiem/>.
3. Косович Б. І. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення // Економіка та держава. 2020. № 3. С. 77-81. DOI: [10.32702/2306-6806.2020.3.77](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.77).
4. Іванова Н. , Коваль К. , Коваль В. Роль соціального підприємництва в умовах сьогодення України // Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. № 31. С. 224-234. DOI: [10.25140/2411-5215-2022-3\(31\)-224-234](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3(31)-224-234).
5. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби // ТОВ «ЛІГА ЗАКОН»: [Веб-сайт]. 2021. URL: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pidprimnitstvo-yak-vidpovd-susplstva-na-sotsaln-potrebi
6. Модель соціальних підприємств // Дія. Бізнес: [Веб-сайт]. 2021. URL: <https://business.dia.gov.ua/handbook/impact-investment/model-socialnih-pidpriemstv>
7. Економічна модель спільного споживання (шерингова економіка) // Дія. Бізнес: [Веб-сайт]. 2021. URL: <https://business.dia.gov.ua/handbook/impact-investment/ekonomicna-model-spilnogo-spozivanna-seringova-ekonomika>
8. Рощина Н. В., Борданова Л. С. Перспективи економіки спільної участі // Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 22. С. 19-21. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2017/6.pdf.
9. Панасенко Н. Л., Лисенко М. В. Перспективи розвитку економіки спільної участі в Україні // Економічний простір. 2018. № 131. С. 85-96. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/208>.
10. Велика Ідея: [Веб-сайт]. URL: <https://biggggidea.com/>
11. Uklon: [Веб-сайт]. URL: <https://uklon.com.ua/>
12. Stylus: [Веб-сайт]. URL: <https://stylus.ua/>
13. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб // Social Work and Education. 2022., Вип. 1 Т. 9. С. 89-99. DOI: [10.25128/2520-6230.22.1.7](https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.7).
14. єДопомога: [Веб-сайт]. URL: <https://edopomoga.gov.ua/>
15. Прихисток: [Веб-сайт]. URL: <https://prykhystok.gov.ua/>
16. Освітній чат-бот: [Веб-сайт]. URL: <https://t.me/EducationUaBot>